

VALÓSÁG

„...annál, ha nincs adat, csak az rosszabb, ha van” – kerekasztal-beszélgetés a népszámlálásról

Résztevők: Harcsa István és Kovács Marcell statisztikusok, Jóri András adatvédelemmel foglalkozó jogász-ügyvéd és Tardos Róbert szociológus.

Moderátor: Biró Zsuzsanna Hanna.

Educatio: Nagyon szépen köszönöm, hogy elfogadták a meghívást. Általában úgy szoktuk indítani a kerekasztal-beszélgetéseket, hogy egy rövid bemutatkozást kérünk mindenkitől, s mivel ma a népszámlálás lesz a fő témánk, kérem, egy-két mondatral tegyék világossá, hogyan kapcsolódik a népszámlálás a szakmai munkásságukhoz.

Kovács Marcell: Kovács Marcellnak hívnak, a KSH népszámlálási főosztályán dolgozom. Ez az első munkahelyem és a második népszámlálásom. Az előző népszámlálásnál 2001-ben még zöldfülűként vettem részt a munkában, most a 2011-es népszámlálásnál az előkészítéstől a végrehajtáson át a feldolgozásig és az adatok közzétételéig sokféle feladatom volt.

Harcsa István: Harcsa Istvánnak hívnak. A Fényes Elek Társadalomstatisztikai Egyesület (FETE) elnöke vagyok. A KSH ugyan a második munkahelyem, de itt dolgoztam több mint negyven évig. Tavaly mentem nyugdíjba. Mindenféle társadalmi statisztikai témával volt szerencsém foglalkozni ez alatt a négy évtized alatt, beleértve az iskolázottsággal kapcsolatos kérdésköröket is, főleg a rétegződésvizsgálatok kapcsán.

Tardos Róbert: Tardos Róbert vagyok. Az MTA-ELTE Kommunikációelméleti Kutatócsoportjából mentem nyugdíjba. Idén alakult egy újabb, akadémiailag támogatott kutatócsoport (Peripato), ennek a munkájában veszek részt. Elsősorban a survey típusú kutatásokon, elemzéseken keresztül kerültem kapcsolatba a társadalomstatisztikai kezdeményezésekkel. Közreműködtem a Fényes Elek Társadalomstatisztikai Egyesület beindításában. A népszámlálásokkal legfeljebb érintőlegesen foglalkoztam, a Leslie Kish munkásságáról rendezett konferencia alkalmával az általa kezdeményezett rolling sample/cenzus típusú megoldások kapcsán.

Jóri András: A nevem Jóri András, jogász-ügyvéd háttérrel voltam adatvédelmi biztos 2008-tól 2011-ig, s ebben a minőségemben találkoztam először a népszámlálás témájával. Ez az egyik legjobb emlékem, mert nagyon sikeres együttműködést sikerült kialakítanunk a KSH-val, de erről majd később – gondolom – még beszélhetünk. *E:* Természetesen. De hadd legyek személyes én is az elején, és hadd indítsam a beszélgetést egy olyan témával, ami engem mint társadalom- és oktatástörténettel foglalkozó

kutatót érint. A népszámlálások alapvetően a lakosság demográfia állapotát mérik fel, és a ciklikus ismétlődéseknek köszönhetően valamennyire nyomon is követik a főbb tendenciákat. Ebből adódna az igény, hogy a népszámlálás során összegyűjtött adatokat történeti szempontból is lehessen elemezni. Ugyanakkor, például, a népesség műveltségi-iskolázottsági állapotára vonatkozó kérdések az elmúlt száz-százhusz évben többször is átalakultak, és ezek a koncepcionális változtatások még csak nem is a politikai rendszerváltásokhoz kötődnek, hanem egy-egy nagyobb korszakot szelnek ketté. Csak emlékeztetőül: 1910 előtt a műveltséget még az írni-olvasni tudásban mérték, 1910-től foglalkoznak a népszámlálások az iskolázottsági szintekkel, először csak elemi és középfokon, majd felsőfokon is. 1941-ben részletes adatfelvétel történik az iskolaszinteken való tartózkodás idejéről, majd 1970-től az időtartamról áthelyeződik a hangsúly az iskolatípusokra (elkülönítendő a régi és az új rendszer iskoláit). 1980 után a legmagasabb iskolai végzettség pontos meghatározása (idő, hely, bizonyítványtípus) válik fontossá, ami megint újfajta szemléletet hozott az adatgyűjtésbe. Az említett tartalmi változások módszertani konzekvenciái is könnyen beláthatóak. A kérdésem ezzel kapcsolatban azonban nem az, miért van szükség a népszámlálási kérdések megújítására, hanem arra lennék kíváncsi, hogyan megy végbe egy ilyen változtatás. Ki jogosult arra, hogy a népszámláló ívek adattartalmát megváltoztassa?

K. M.: Népszámlálásra tízévente kerül sor, és tíz év elég hosszú idő ahhoz, hogy változást hozzon az adatigényekben. A népszámlálás programjának egyszerre kell kiszolgálni az aktuális igényeket, lehetővé tenni az időbeli összehasonlítást, és megfelelni a nemzetközi előírásoknak. Már egészen korán megfogalmazódott a nemzetközi összehasonlíthatóság igénye, és kezdődött szakmai diskurzus arról, mit és hogyan lenne érdemes kérdezni, hogy az adatok országok között is összehasonlíthatóak legyenek. Először ehhez az ENSZ fogalmazott meg ajánlásokat. Ma már az EU-ban a statisztikai hivatalok felettes szerve, az Eurostat kötelező érvénnyel szabályozza a népszámlálások adattartalmát. A 2011-es népszámlálás előtt született uniós rendelet meghatározta, melyek azok az adatkörök, amelyeket kérdeznünk kell. Például, hogy az iskolai végzettséggel kapcsolatban az ISCED-nek megfelelően kell adatokat szolgáltatnia minden uniós tagországnak. Ami persze nem jelenti azt, hogy nincsenek a részletekben eltérések az országok között. Például, Nagy-Britannia itt-ott eltér a kontinentális gyakorlattól. Mi ragaszkodunk az uniós ajánlásokhoz, de annál bővebb programot kérdeznünk a hazai igényeknek és hagyományoknak megfelelően.

A népszámlálás előkészítése egyébként évekkal a népszámlálás előtt már elkezdődik, éppen azért, mert komoly munkát igénylő feladat annak eldöntése, milyen kérdések szerepeljenek a kérdőíven. Fontos, hogy minden ilyen változtatásnál széles körű egyeztetést kell végeznünk, például, a kutatói körrel vagy a közigazgatás szereplőivel. E: Van ennek egy protokollja? Milyen köröket kötelező befutni?

K. M.: Az összes érdekeltet meg kell hallgatnunk, az egyeztetés után alakul ki az a kompromisszumos megoldás, aminek az eredménye aztán a kérdőíven látható. Az iskolai végzettségekkel kapcsolatban, például, a 2001-es kérdőív a szakértői javaslatok alapján borzasztóan részletes lett, minden lehetséges végzettséget be lehetett írni, nem csak az iskolarendszerben szerzetteket, az adatszolgáltatók az összes oklevelüket, bi-

zonyítványukat megnevezhették. Ennek az adattömegnek a feldolgozása lényegében lehetetlen volt. Leszűrve a tapasztalatokat tíz év múlva már nem is tettünk kísérletet arra, hogy valamennyi végzettséget lekérdezzük, csak az iskolarendszerben szerzett bizonyítványokra kérdeztünk rá minél pontosabban.

E: A rendszerváltás előtt is számítottak a nemzetközi elvárások?

H. I.: Valamennyire mindig számítottak. A népszámlálásnak ugyanakkor nem feladata, hogy minden ország iskolarendszerére alkalmas kérdőívet állítson össze, hogy az iskolarendszereket összehasonlítsa. Ebből adódóan 2011 előtt nem is lehetett kelendő pontosságú nemzetközi összehasonlításokat végezni. Furcsa dolgok jöttek ki, attól függően, hogy ki mit ragadott meg a népszámlálások adataiból. 2011-ben írták elő, mi az a nemzetközileg elfogadott minimális szint, amit a nemzeti statisztikáknak teljesíteniük kellett, és ez az iskolázottság esetében az ISCED rendszer bevezetése volt. Mindez komoly előrelépés, hiszen a korábbi időszakban ilyen mélységű sztenderdizálás nem valósult meg. Korábban, a nemzetközi gyakorlatban a legelemibb szintű adatok bekérésén volt a hangsúly. Ezért a finomabb nemzetközi összehasonlításoknál már a nemzeti gyakorlatokat kellett figyelembe venni. A nemzeti gyakorlatban pedig gyakorta a személyi tényezők, a mindenkori kormányzatban megjelenő személyes érdeklődés, illetve a mindenkori KSH-ban az éppen regnáló elnök vagy a népszámlálás idején az éppen adott pozícióban lévő szakember érdeklődése volt a mérvadó. Például, a 2001. évi iskolázottsági adatok túlzott részletezettséggel való lekérdezése döntően azon a munkatárson múltott, aki az iskolai végzettségért volt felelős, és akit ettől a megoldástól – sajnálatos módon – nem lehetett eltéríteni.

K. M.: A 2001-es népszámlálás iskolázottság ügyben túl sokat markolt, ezért a 2011-es népszámlálásnak már úgy futottunk neki, hogy sokkal egyszerűbb legyen a kérdés, és – mert ez is fontos szempont – kevesebb helyet foglaljon el a kérdőíven. A népszámlálás azonban sajátos kérdezést igényel, hiszen itt mindenkitől tudakolni kell az iskolai végzettségét, attól is, aki most középiskolás vagy egyetemista, és tökéletesen ismeri a jelenlegi oktatási rendszer minden csínját-bínját, és attól is, aki nyolcvanhárom éves, és egy egészen más iskolarendszerben tanult. Ha egy idős néni nem írjuk oda, hogy „polgári”, akkor nem fogja tudni, melyik iskolatípus vonatkozik rá. S akkor még nem beszéltünk arról a problémáról, hogy mindent le kell fordítanunk idegen nyelvekre is, mert az összes hazai nemzetiségi nyelven illetve a leggyakrabban beszélt idegen nyelveken elérhetőnek kellett lennie a kérdőívnek. Ez volt a legnehezebb, pl. a polgári iskolát lefordítani örményre, de akár angolra is, úgy hogy ne zavarjuk meg a kitöltést azok számára sem, akik esetleg külföldön szereztek bizonyítványt.

T. R.: Azért én még visszatérnék a felhasználói szemponthoz. A népszámlálási adatok egyik tipikus felhasználása a survey kutatások során, hogy az átsúlyozások elkészítéséhez ad támpontot. Ezen a módon kerültem én is kapcsolatba a népszámlálásokkal, ahol bizonyos iskolázottsági megoszlásoknál azt tapasztaltam, hogy a különböző időpontokban létrejött közlési tábláknál valami nem stimmel. Akkor Pistához fordultam, hogy vajon én tévedtem-e a táblák egybevetésénél, és kiderült, hogy a látszólag ugyanarról szóló tábláknál részben más kategóriákról volt szó. Ez is fölveti az adatközlések egységesítésének a kérdését. Tudom, hogy rendkívül elfoglaltak az intézmény mun-

katársai, de érdemes lenne visszamenőleges közlésekkel sort keríteni az alapadatok egységes elvek szerinti számba vételére. Az említett gyakorlati szempont mellett ez a történeti összehasonlításokat tekintve sem volna mellékes.

H. I.: Az 1990-es népszámlálással kapcsolatban ütköztem bele hasonló problémába. A településeken élők iskolai végzettségét vizsgáltam, két iskolázottsággal kapcsolatos mutató alapján, melyek közül az egyik az elvégzett osztályok átlagos száma volt. Hál' istennek 2001-ben és 2011-ben minden szintnél lekérdezték ezt, de 1990-ben csak a nyolc általánosig kérdezték részletesen, e felett csak annyit rögzítettek, hogy van-e szakmunkásképző, érettségi vagy egyetemi oklevele. Így természetesen nem lehet összeállítani pontos idősorokat, ezért jogos a felvetés, amivel Zsuzsa a beszélgetést kezdte, és érdemes majd az eddigi tapasztalatok tanulságait levonva erre a problémára szakmai körben is reflektálnunk. Az már egy másik kérdés, hogyan kellene a 2020-as népszámlálást végrehajtani, hagyományos módon vagy regiszterekre alapozva. Többféle módszer is lehetséges, mindegyiknek megvan a maga előnye és hátránya.

E: *A lehetséges módszerek megválasztásánál egyre gyakrabban hangzik el a költséghatékonyság és a megbízhatóság, és igen sokan érvelnek a mellett is, hogy inkább kombinált módszereket érdemes alkalmazni. Például ilyen a kanadai modell, ahol a lakosság négyötöde egy egyszerű, nyolc kérdésből álló kérdőívet tölt ki, és csak az egyötödével készül mélyinterjú.*

H. I.: Magyarországon is volt ilyen, 1990-ben, a népszámlálási kérdőív mellett volt egy húszszázalékos mintán lekérdezett részletes kérdőív is. Ezt a gyakorlatot támogattam, sőt javasoltam is a későbbiekben, csak nem vették figyelembe. A Fényes Elek Műhely 2009-ben foglalkozott ezzel a témával, amikor még az is felvetődött, hogy legyen-e egyáltalán szakmailag elfogadható tartalmú népszámlálás. Szomorú történet, mivel a KSH akkori illetékes elnöke nem állt ki a korábbi gyakorlat mellett, és végül külső tárcák segítettek abban, hogy szakmailag jobban megalapozott népszámlálás legyen. Egyébként – az alapkérdőív lekérdezése mellett – nem kellett volna húsz százalékos minta, elég lett volna kettő vagy öt százalékos. Máshol is létezik az a gyakorlat, hogy kisebb mintán nagy részletezettséggel gyűjtenek információt a népesség társadalmi-demográfiai viszonyairól, ezek a mikrocenzusok, pl. az osztrákoknál. Ez a megoldás elégséges mélységű információt nyújt, illetve, ha nincs mikrocenzus, akkor a népszámlálást kombinálni lehet az államigazgatási nyilvántartások adataival, mert azok naprakészebbek. Sajnálatos módon ez a gyakorlat nálunk még nem honosodott meg. A jövőt illetően is a kombinált, tehát népszámlálás és mikrocenzus együttes alkalmazása mellett érvelnék, még hozzá olyan kombinációban, hogy öt százalék körüli legyen a részletes kérdőív. Ehhez azonban a jogszabályokat is módosítani kell. A Súlyom-féle adatvédelem megnehezítette a statisztikai munkát. Magunk előtt görgetünk egy pazarló, ugyanakkor a sokfajta igény kielégítésére alkalmatlan, merev rendszert, amivel mindenkinek baja van, de a végén mindenki örül, hogy egyáltalán van népszámlálás. A felhasználók részéről ugyanakkor erős kompromisszumokat kell kötni, amikor az adatokat elemezzük.

J. A.: Ez egy ismert percepció az adatvédelemről. Érdekes ennek a története is. A '90-es, '91-es alkotmánybírósaági határozatok, illetve a '92-es adatvédelmi törvény egy

elméleti tisztaságú, alkotmányjogászok által felépített rendszer, amit kétharmados törvénnyel stabillá lehetett tenni hosszú távon. Ennek köszönhető az a helyzet – nem csak a statisztikában, hanem más területeken is, pl. a tényfeltáró újságírásban vagy az etnikai adatkezelésben –, hogy bizonyos kérdések nem is kerülhetnek napirendre. A népszámlálásnál sokáig az is kérdés volt, hogy az adattartalommal kapcsolatban adatvédelmi szakember megnyilvánuljon-e vagy sem, pl. a vallásra vagy az etnikai hovatartozásra vonatkozó adatokról. Ezzel kapcsolatban a mandátumom alatt szilárd álláspont fogalmazódott meg: ezek tisztán statisztikai-szakmai kérdések, ebben az adatvédelem nem foglalhat állást. A magyar adatvédelmi biztos vagy egyéb felelős szerv mindig is felelt a közérdekű adatok nyilvánosságáért, tehát arra volt mód, hogy valamiképpen új egyensúlyt hozzunk létre adatvédelem és nyilvánosság között, vagy hozzájáruljunk a gyakorlat megváltozásához, és ebbe beleillett, hogy egyrészt nem nagyon szólunk bele az adattartalomba, illetve nem kifogásoljuk a szélesebb adattartalmat. De ez 2011-ben már csak azért sem jelentett gondot, mert kezdettől fogva jó volt az együttműködés a KSH-val. Ebben a német mintát követtük, és célunk az volt, hogy erősítsük az állampolgárok bizalmát. Magyarországon érezhetően van egy érzékenység az adatkérések kapcsán, aminek okait most valószínűleg nem lesz időnk boncolgatni. Ami a magyar adatszolgáltatási rendszert nehézkessé teszi, az a három azonosító elve, ami a magyar adatvédelem egyik alapelmélete, s bár Sólyom maga is azt írta a kétezres évek felé, hogy ez egy elmélet volt, de ma már csak az ebből leszűrt elvek érvényesülnek, attól még a magyar alkotmányjogban változatlanul érvényes.

E: Két mondatban tudna mondani erről valamit?

J. A.: Ez a '91-es adatvédelmi AB határozat, amely megtiltotta, hogy Magyarországon egyetlen azonosító számot használjanak fel. A személyi szám helyébe így három azonosító lépett, illetve az az elv, hogy legalább két azonosítót kell használni. Ami a dologban érdekes, hogy mindenki azt gondolta, hogy majd most a kétharmad birto­kában végiggondolják az ezzel kapcsolatos problémákat, és megalkotnak egy olyan új rendszert, ami kicsit megengedőbb, de azért működőképes. De nem történt változás. Csak politikai okokból történtek változások, de a rendszer változatlanul elég me­rev. Ez sok esetben sérti a transzparenciát, sőt, az adatvédelem tényleges érdekeit is.

H. I.: Itt nyilván szerepet játszik a kormányzati igény hiánya. Egy olyan kormány­zatban, ahol az egyes tárcák mögött nincsenek statisztikai részlegek, amelyek a kormányzati döntéseket előkészítik, tehát a stratégiai tervezésben részt vesznek, ott nem merül fel az adatszolgáltatás korszerűsítésének kérdése, nem is szembesülnek ezekkel a problémákkal. Ha nincs megfelelő információ, akkor az etnikai biznisztől kezdve sok mindent lehet csinálni, mert a nyilvánosság hiánya, az adattranszparencia hiánya rettentő mértékben meggátol mindent. Olyan az információszolgáltatás, olyan a nemzeti adatvagyon statisztika hasznosítása, amilyen a magyar közigazgatásban a statisztikai kultúra. Ilyen viszonyok között a Statisztikai Hivatal mozgásteret igen kicsi.

E: A rendszer rugalmatlanságát látván, felvetődik, hogy nem szolgálhat-e valamilyen érdeket ennek fenntartása. Hiszen, ha a finom társadalmi mozgásokra érzékenyekké akarunk válni, akkor rugalmasabb rendszerre lenne szükségünk, olyan survey technikával, ahol adekvát kategóriákat használhatunk a „valóság” leírására. Például, a képzettsé-

gek és a foglalkozások viszonya, a családmodellek változása, a vallásosság vagy valláspótlékok kérdése olyan témák, amelyekre koronként más és más válasz adható aszerint, hogy mennyire finom kategóriákkal dolgoztunk, mint ahogy el is fedhetők jelenségek, ha nem elég részletes az elemzés.

K. M.: Ez kicsit éles megfogalmazás, szeretném megvédeni a módszereinket. A népszámlálás részletesen megkérdezi az iskolai végzettséget és a foglalkozást, aminek az összevetéséből kiderül, hogy mennyire jár még együtt ez a kettő egymással. Pont a népszámlálás alkalmas arra, hogy az együtt élőkről, a családi vagy háztartási viszonyokról részletesen adatokat gyűjtsön, és ezt úgy publikálja, hogy valamennyi előfordulás szerint közöl számokat. Nem vádolható részrehajlással a KSH, mert a táblázatokban ugyanúgy benne vannak a házasságban, mint az élettársi kapcsolatban élők. A politikai közbeszédén időnként a házastársi kapcsolatban született gyerekek száma valamiért mintha kitüntetett figyelmet érdemelne, miközben jól látható az eredményekből, hogy élettársi kapcsolatban átlagosan már közel annyi gyermeket nevelnek, mint házastársi kapcsolatban. Szerintem ez inkább az eredmények interpretációjáról szól, és nem az adatfelvétel vagy a közzététel módjáról.

E: Egyrészt, másrészt meg arról, hogy a változások ütemével lépést tarthatunk-e tízéves metszetekben.

H. I.: Építhetek hidat a kétféle nézőpont között? A kongruenciáról – a teljes népességre vonatkozóan – jobbat nem lehet csinálni, mint amit a népszámlálási adatok alapján ki lehet mutatni. A családmodellre vonatkozóan lehetne, mert nem mindig kérdezzük meg a házasságtörténetet. De nem is kell. Erre valók az öt-húsz százalékos minták, ahol rá lehet erre is kérdezni, nem beszélve arról, hogy – ha ezt összekapcsolnánk más nyilvántartásokkal – még finomabb dolgokat is vizsgálhatnánk, pl. hogy a családformák pluralizálódnak-e vagy sem.

K. M.: Egyébként már elkezdődött a gondolkodás a következő népszámlálásról. Egyelőre úgy tűnik, megmarad a hagyományos, kérdőíves módszer, de várhatóan sokkal magasabb arányú internetes válaszolással, amikor nem kell találkozunk a kérdezőbiztossal. Innen valódi elmozdulást az jelentene, ha a közigazgatás nyilvántartásait is felhasználhatnánk, de ez nem egyszerű. Ma a magyar közigazgatásban nem statisztikai célú nyilvántartások készülnek, hanem olyanok, amelyeket különböző szakmai célokból hoztak létre, és statisztikai célra nem is feltétlenül alkalmasak. A lakcímnnyilvántartás például, jól tudjuk, úgy működik, hogy lehetek bejelentve valahová, lehet tartózkodási helyem valahol máshol, és lakhatok egy harmadik helyen, statisztikai szempontból viszont a tényleges lakóhely az érdekes, az a fontos, hogy hol lakom, és nem számít, hogy van-e róla papírom. Nagyon nehéz a kétféle logikát együtt kezelni. A másik alapvető probléma pedig, hogy a nyilvántartások statisztikai felhasználásához elengedhetetlen lenne a különböző adattárak személyi szintű összekapcsolhatósága. Ezt a jelenlegi törvényi szabályozás azonban határozottan kizárja.

H. I.: Most még...

K. M.: Igen, most a jelen állapotról beszélünk... Ugyanakkor az összes felhasználó hozzászokott ahhoz, hogy a népszámlálási adatokat területi bontásban, településenként, sőt településrészenként is meg lehet nézni, ami a településfejlesztési programok,

pályázatok számára nélkülözhetetlen. Az adminisztratív adatforrásokat használó népszámlálások addig, amíg nem állnak rendelkezésre valamennyi népszámlálási témában használható nyilvántartások, a hiányzó adatokat mintás felvételekkel gyűjtik. A mintavétellel készült felvételekből ilyen területi részletezettséggel nem lehetne adattáblákat előállítani.

E: Mielőtt a regiszter alapú népszámlálásról bővebben szót ejtenénk, térjünk ki még arra a kérdésre, kik is alkotják a népszámlálási adatok felhasználói körét? Kik férhetnek és milyen módon hozzá a népszámlálás adataihoz?

K. M.: Ha rajzolunk egy felhasználói piramist, akkor alul a legszélesebb sávban vannak a laikusok vagy a nem szakmai újságírók, ők csak egyes, őket valamiért személyesen érintő információra kíváncsiak. Középen vannak kisebb számban a szakmai felhasználók, akik különböző szakterületek statisztikáit már részletekbe menően vizsgálják. A csúcshasználók pedig a kutatók, akik az adatainkból dolgoznak, és továbbgondolják az eredményeket.

E: Szóba került már, hogy az államigazgatás felől nem rendszeres az adatlekérés vagy az adatfelhasználás...

H. I.: Rendszeres, de nagyon alacsony színvonalú.

K. M.: Ismerik azt a viccet, hogy annál, ha nincs adat, csak az rosszabb, ha van. Mi azt látjuk, hogy nagyon sokszor kéri az adatainkat, de hogy ez hogyan hasznosul... – csak remélni tudjuk, hogy hatékonyan. Mindenesetre összességében nagy az érdeklődés.

E: Ha én kutatóként az adatokhoz adatbázisszerűen szeretnék hozzájutni, mondván, szeretném mélyebben elemezni őket, továbbgondolni a kategóriákat, akkor ehhez jogom van?

K. M.: A statisztikai törvényben az szerepel, hogy statisztikai célra használhatók fel az adatok. Ez azt jelenti, hogy csak összesítve, a felfedési kockázat minimalizálásával, illetve kizárásával lehet kiadni adatokat. Az elnökhelyettesünk szokta mondani, hogy ez egy egyirányú utca, ide személyes adatok csak bejönnek, kifelé már nem mehetnek. Ez a népszámlálás esetében különösen fontos. Tízmillió emberrel van kapcsolatban a népszámlálás, ez egy bizalmi kérdés. A lakosság rendelkezésre bocsátja a személyes adatait, mi azt hitelesnek fogadjuk el, tehát nem kérünk semmilyen okmányt hozzá, és garantáljuk, hogy gondosan fogjuk őrizni, csak statisztikai célra használjuk fel, vagyis aggregálva, a szabályozásnak megfelelően. Előfordult, hogy rendőrségi vizsgálathoz kértek egyedi népszámlálási adatokat a hivataltól, és a hivatal ezt keményen visszautasította. Ismert történelmi tény, hogy régen a sváb kitelepítések előkészítésénél az 1941-es népszámlálás adatait használták fel, a nemzetiségi adatokat, amit utána évtizedekig próbáltunk elfeledtetni a világgal. Most úgy érezzük, hogy teljesen tiszták vagyunk, megvan a bizalom a lakosság oldaláról. A magyarok a történelmi múlt, a mindenre kiterjedő állami ellenőrzés miatt különösen érzékenyek erre a dologra. Számos országban név szerint kell kitölteni a kérdőívet, alá is kell írni a végén, de ez a magyar embertől nagyon idegen. 2001-ben még a cím sem szerepelhetett a kérdőívben. 2011-ben a lakcím kellett a kézbesítéshez, de a feldolgozásnál nem lett beolvasva. Visszatérve a kutatásra vonatkozó kérdésre: a KSH Kutatószobájában hamarosan rendelkezésre áll kutatók számára a népszámlálási adatok tízszázalékos

anonimizált mintája, tehát egyedi szinten, de beazonosításra alkalmatlan módon vizsgálhatók lesznek az eredmények.

J. A.: Itt hadd szóljak közbe! Mi is sok példát megnéztünk, mielőtt jött a népszámlálás, és olyan államokban, mint pl. Németország, amely az adatvédelem egyik őshazája, is meg kell adni a nevet. Sőt, olyan EU-s példák is voltak, hogy az úgynevezett különleges adatoknál is szerepelt a név. Tehát nálunk tényleg egyfajta fokozott érzékenységről van szó. Az más kérdés, hogy most tényleg van-e egy ilyen érzékenység, vagy csak az érzékenység képe létezik a médián keresztül. Azt mondanám, hogy egy erős adatvédelmi végrehajtás is kellene ahhoz, hogy a bizalom teljesen helyre álljon. Ha azt látjuk, és ezt mindenki elfogadni látszik, hogy a pártoknak lehet illegális adatbázisa, akkor az rontja a bizalmat a legitim adatfelvételekkel szemben is. Sokáig annak a híve voltam, hogy vegyük vissza egy kicsit az adatvédelmet, és minél több adatot gyűjtsünk, a közérdekű adatok nyilvánosságának érdeke, a transzparencia legyen az elsődleges. De ez csak akkor van így, ha a lényeges, magánszférát tényleg veszélyeztető esetekben működik az erős adatvédelmi felügyelet, éppen azért, hogy a szükséges bizalmat megteremtse.

T. R.: Az adatvédelemhez nem akartam hozzászólni, de most azt látom, hogy rendkívül komplex és nagyon sok közjót figyelembe venni ígérő kérdésről van szó. És azt is látom, hogy a Fényes Elek Műhely tevékenységén keresztül vagy a KSH-ban is nagyon komoly munka folyik adatvédelmi ügyben. Ami azonban itt felvetődött, az felhasználói szempontból és a társadalomkutatás szempontjából is érdekes kérdés lehet, összekapcsolva azzal, amit Marcelltól most hallottunk, hogy előkészítő munkálatok folynak a következő népszámláláshoz. Tehát a kérdés, ami bennem felvetődött: nem volna-e célszerű egy olyan kutatást elvégezni, ami a szóban forgó érzékenységet próbálja felmérni, s aztán ezzel kapcsolatban ajánlásokat tenni a KSH felé?

H. I.: Úgy vélem, hogy amit az érzékenység tesztelésével kapcsolatosan mondtál, az a kialakult képzet és a valóság összehasonlítását szolgálná.

E: Most kezdem megérteni, mindabból amit Kovács Marcell az előbb mondott, hogy a KSH bizonyos helyzetekben miért „elutasító”, például a nyers adatok közzétételével vagy az adatbázisszerű közreadással kapcsolatban. A 2011-es népszámláláskor Romániában az adatok a teljes feldolgozás előtt már nyilvánosságra kerültek, s akkor volt nyomás a KSH-n is.

K. M.: Mi is köztünk előzetes adatokat, ez bevett nemzetközi gyakorlat a népszámlálás hosszú feldolgozási folyamata miatt. Romániában az volt a probléma, hogy egymillióval kevesebb embert írtak össze, amit a politika nem tudott elfogadni. Csak egy rövid ideig voltak kint az adatok, utána visszavonták.

E: Felteszem, hogy ez is a bizalommal függött össze.

K. M.: Így van. Egy statisztikai hivatal oldaláról az adatszolgáltatói együttműködés kulcskérdés, nem csak a népszámlálással kapcsolatban. Ez nem csak Magyarországon, hanem mindenhol a világban komoly kihívást jelent. A skandináv országok, akik a nyilvántartási statisztikákban élen járnak, azt mondják, hogy náluk ez a probléma már a hetvenes években jelentkezett, amikor a '68-as eszmék hatására kialakult a távolságtartás az állammal és minden állami intézkedéssel szemben. Akkoriban a statisztikai

adatgyűjtésre is nagyon negatívan reagált a lakosság. Ki kellett találniuk valamit, és akkor azt mondták, hogy építsünk regisztereket, amiben az állampolgárnak is érdeke együttműködni. Így indultak el a regiszter alapú népszámlálások felé. Most látjuk, hogy nálunk is egyre nehezebb kapcsolatba kerülni az állampolgárral, ezért nagyon óvatosnak kell lenni. Tanulságos volt például a szlovákiai történet. Ők úgy oldották meg, hogy ne legyen lakcímhez kapcsolható a kérdőív, hogy a lakcímadatot vonalkódos matricán ragasztották a kérdőívekre. A népszámlálásról kezdődött egy politikai diskurzus, ami nagyon rossz hatással volt az egész folyamatra. Az egyik politikus azt mondta, hogy ez jó módszer, a másik politikus azt, hogy jó, de nagyon drága, a harmadik, hogy a személyes adatok védelme ezzel még nem garantált. Végül elindult egy civil kezdeményezés, hogy a párizsi csomagolásáról szedjék le a vonalkódos matricákat és azt ragasszák rá a kérdőívre. Olyan jól sikerült ez a kampány, hogy a végén hihetetlenül megnehezítette az adatok feldolgozását. Szóval, nagyon körültekintőnek kell lenni, mert az együttműködés a lakossággal, amíg kérdőíves módon valósul meg a népszámlálás, életbevágó.

E: Már így is felmerül sokakban, hogy vajon mennyi a hamis információ, mennyire szisztematikus ez a polgári engedetlenség. Így azt hiszem, itt az idő, hogy beszéljünk a jövőről is. Mi lenne nálunk a megoldás? Már többször előjött, hogy talán a regiszterek lehetnének azok a források, amelyekből valamilyen összekapcsolási technikával – amihez nyilván az adatvédelemnek is lesz néhány szava – egy csodálatos giga-adatbázis jöhet majd létre, ami minden lehetséges adatot részletesen tartalmaz, és akkor a felhasználók is örülhetnek, mert ezekben a giga-adatbázisokban lehet majd bányászni életünk végéig. Ilyennek kell elgondolnunk a szép új világot?

K. M.: Van még egy dolog, amiről nem beszéltünk, és ami a népszámlálás kapcsán nagyon is fontos, hogy a népszámlálás mekkora költségvetési terhet jelent. Mert nagyon nagyot. A regiszteres irányba való elmozdulás egyik fő oka, hogy az adatszolgáltatói és költségvetési terheket ezzel mérsékelhetjük. A 2011-es népszámlálásnál vált ez világgossá: minden ország a gazdasági válság idején készítette elő a népszámlálást, többen rákényszerültek, hogy menet közben csökkentsék a költségvetést. A regisztert használó országok azt állítják, hogy náluk a költségek „nulla eurót” tesznek ki, mert csak megnyomnak egy gombot, és lejönnek az adatok, ami persze csak akkor igaz, ha több évtizeden keresztül felépítették már azt a nyilvántartási rendszert, ami olajozottan működik. Ausztriában tíz év alatt lépték meg ezt. 2001-ben még hagyományos népszámlálásuk volt, most kizárólag regisztereket alkalmaznak. Ehhez az kellett, hogy a 2001-es népszámlálás után közvetlenül legfelsőbb kormányzati szinten szülessen döntés, hogy létre kell hozni minden minisztérium együttműködésével egy egységes, összekapcsolható nyilvántartási rendszert. Amíg nincs ilyen kormányzati szándék, addig nem lehet ebbe az irányba elmozdulni, addig csak hagyományos módon tudunk népet számlálni.

H. I.: Az említett osztrák példát tárgyaltuk a Fényes Elek Műhelyben is. Ez akkor járható út, ha van elég érdekeltség önkormányzati szinten is. Az osztrák gyakorlatban előfordult, hogy a regiszterek összefuttatása után számos személyt nem találtak meg, ezért az osztrák hatóságok kemény munkával megkeresték őket. Az önkormányzatok

ugyanis igénylik ezeket az adatokat, tudni akarják, ki hol él, beleértve a hajléktalankat is. A népszámlálás, vagyis az állam polgárainak a nyilvántartása feltétlenül szükséges a közigazgatási szakpolitikákhoz, beleértve a jóléti juttatásokkal kapcsolatos intézkedések meghozatalát, mert pontos kimutatások nélkül az egész ellátó rendszer pazarló módon működik. A javak újra elosztásának fő gazdája az állam. Ha hoznak egy szociális vagy bármilyen más törvényt, akkor fontosak a törvény működését monitorozó statisztikai adatok, és ennek szellemében kellene igazítani és finomítani az adatvédelmi törvényen is. A mostani hazai megoldás biztosan nem jó, mert egy csomó problémát a leendő statisztikai törvényre hagy. Ezt elmondtuk a Fényes Elek Műhely vitáin is, egyetértés volt abban, hogy a 2012-ben meghozott adatvédelmi törvényt és az ezzel harmonizáló statisztikai törvény megalkotását nem szabad különválasztani, hiszen a jelenlegi megoldás mellett megjelenik a joghierarchia hatása, nevezetesen, amelyik törvény az erősebb, az viszonylag szűk teret enged egy másik, alsóbb rendű törvény alkalmazásának. A jelenlegi adatvédelmi törvény meglehetősen szabad teret enged a tárcáknak és hatóságoknak parciális érdekeik érvényesítésére, következtésképpen nem biztosítható a nemzeti adatvagyon valóban össztársadalmi célú hasznosítása. Ilyen jogi tisztázatlanságok közepette nehéz a szép új világot elképzelni... Ebben csak fesszengeni lehet.

J. A.: Azért azt el kell mondani, hogy van új adatvédelmi törvény 2012. január elsejétől, ami lényegében ugyanaz, mint a régi, tehát úgy újtották meg, hogy érdemi változás nem történt. A másik, hogy lesz is új adatvédelmi törvény, pontosabban lesz egy adatvédelmi EU-s rendelet. A mostani Európai Parlament mandátumának a végéig akarják ezt elfogadni. Ha ez megszületik, bár e körül most nagy viták vannak, akkor a nemzeti adatvédelmi törvények lényegében megszűnnek, és egy központi joganyag fogja szabályozni közvetlenül az egész Európai Unióban az adatvédelmet, ami egy egészen új helyzetet teremt. Amennyiben a jövőben európai relevanciájú értelmezési kérdésekben ellentmondanak egymásnak a nemzeti hatóságok és a felügyelőszervek (vagy az adatvédelmi biztosok), akkor az fölkerül Brüsszelbe, és ott dönt majd az ún. Európai Adatvédelmi Testület. Tehát az egész rendszer sokkal uniformizáltabb lesz. Ez a mechanizmus eredetileg azt szolgálja, hogy egységesen lehessen kezelni azokat a népszerű amerikai szolgáltatókat, amelyek egész Európában szolgálatnak, de akár olyan európai relevanciájú ügyekben is egységesítést hozhat a jogi kérdésekben, mint a népszámlálás.

E: Mindezek után felteszem, hogy a jövőben, mondjuk, Németországban sem lehetnek majd szenzitív adatok a kérdőíveken.

J. A.: Nem feltétlenül. Egyrészt lesz egy egységes jogi szabályozás, másrészt nyilván azért megmarad a „nemzeti jelleget”. A titkosság vagy nyilvánosság kérdésének, az adatvédelemmel kapcsolatos konfliktusoknak vannak egymástól erősen eltérő megközelítései Európában. Mondjuk, egy protestáns skandináv államban tényleg meg lehet tekinteni a szomszéd adóbevallását, mert az is nyilvános. Egy déli katolikusabb dominanciájú országban pedig sokkal erősebb a titkosság igénye. További vizsgálatot igényelne ez az összefüggés, de ezeket a kulturális osztóvonalakat érzékelné lehet. Tehát, attól még, hogy lesz egy egységesebb európai szabályozás, ezek a kulturális kü-

lönbségek bizonyos mértékig megmaradnak, nyilván az állam iránti bizalom is eltér majd a különböző helyeken.

T. R.: Most jogi vonatkozásban kaptam egy csomó új információt, amelyeket személy szerint nem igazán ismertem. A felvetődött összekapcsolási lehetőségek „szép új világra” vonatkozóan azt tudom mondani, hogy nem biztos, hogy mindez olyan nagyon „szép” lesz, de hát ezek a monstre egybekapcsolások nyilván sok megfontolást érdemelnek; felhasználói szempontból valójában ma is rengeteg – részben kihasználatlan – lehetőség áll a rendelkezésünkre. Most, amennyire látom, a népszámlálást illetően sok párhuzamos törekvés van nemzetközileg, a németektől kezdve, ahol teljesen átalakult az egész rendszer, a franciákon át, akik Leslie Kish elképzeléseit gyakorlatilag megvalósították, a kanadai tapasztalatokig sokféle megoldás létezik. Angliában például, egy tudományos akadémiai bizottságot állítottak föl, hogy összevessék a különböző lehetőségeket, a regiszteres, a Leslie Kish féle, a hagyományos és egyéb kombinált módszereket. Ők tíz-húsz éves távra dolgoznak előre, tehát lehet, hogy a mi esetünkben nem is a 2020-as népszámlálás szempontjából érdekes, hogy mire jutnak. Magam is egyetértek a nemzeti érzékenység, tapasztalatok, gyakorlatok figyelembevételével. Az egyelőre nálunk is érvényesülő hagyományos népszámlálási gyakorlat sok szempontból merev, például időbeli trendekre, ma már viszonylag gyorsan végbemenő változásokra nem igazán érzékeny. A Leslie Kish féle gördülő mintás megoldás például jobban tudja kezelni ezeket a finom átalakulásokat, igaz, sok tekintetben igen komoly előkészítést és technikai apparátust igényel. Jelenleg az ilyen tapasztalatok egybevetése és az alternatívák kidolgozása folyik nemzetközi szinten.

E: Elképzelhetőnek tartják, hogy húsz év múlva Magyarországon is regiszter alapú legyen a népszámlálás?

K. M.: Nem.

E: Nem mer előre nézni ennnyire? Aggasztja esetleg, hogy ezzel a KSH feladatai is megváltoznak?

K. M.: Annyira éles kontúrokat még nem látok ezzel a regiszteres népszámlálással kapcsolatban, hogy akár csak belegondoljak, mi lenne egy ilyen felállásban a mi szerepünk. Nagyon körültekintőnek kell lenni. Az osztrák példa jó erre is, mert ők igazán körültekintőek voltak, amikor ezt meglépték. A németek már kevésbé: A 2001-es népszámlálást elbliccelték, így egy kicsit hosszabb idejük volt átgondolni a lehetőségeket. Végül meglépték ezt a nagyot, és most – már elég későn – szembesültek azzal a problémával, hogy a nyilvántartási adat még sem ugyanaz, mint a népszámlálási. Egy önkormányzati nyilvántartás esetén azzal kell számolni, hogy az önkormányzatnak nem biztos, hogy célja a népességszámot szigorúan a tényleges szintre korlátozni, mivel ennek komoly költségvetési vonzata van, így most az történt, hogy a nagyvárosi népesség egy kicsit „megugrott” a friss adatok szerint. Ezért mondom, hogy nagyon oda kell figyelni szakmailag is, jogilag is, meg financiálisan is, milyen módszerekkel próbálkozunk.

E: Jogtechnikailag van valamilyen megoldás arra, hogyan lehet különböző adatbázisokat összekapcsolni anélkül, hogy adatvédelmi problémákba ütköznénk?

J. A.: A jelenlegi meg a korábbi törvény is ad rá lehetőséget, amit adat-összekapcsolásnak hívnak. Egyébként van egy példa rá a magyar jogban, a 2007. évi CI. törvény a

döntés-előkészítéshez szükséges adatok hozzáférhetőségének biztosításáról, ami arról szól, hogy hogyan lehet egy állami szerv döntésének előkészítéséhez valamilyen más helyről származó adatbázist felhasználni úgy, hogy az adatokat megfosztják személyes adat jellegüktől, anonim kapcsolati kódokat alkalmaznak. Voltak tehát korábban is ilyen próbálkozások. Ezekre a kérdésekre, szerintem, lehet a jelenlegi magyar jog feltételrendszerében válaszokat találni.

E: Köszönöm a beszélgetést!

